

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۷/۰۵
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۸/۲۹
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۹/۲۶
تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۱۰/۰۱
صص: ۳۴-۱۱

شاپا چاپی: ۸۹۰-۲۹۸۰
الکترونیکی: ۱۶۸۵-۲۸۲۱

ارزیابی عناصر کالبدی هویت بخش در نمای ورودی ابنیه مسکونی (مطالعه موردی: بافت تاریخی شهر قم)

حامد حیاتی^۱ | محمد منان رئیسی^۲ | فاطمه سروری^۳

چکیده

هویت و شخصیت شهر در بستر تعریف ظرف کالبدی متناسب با مظهر فرهنگ و تمدنی شهر معنی می‌یابد. بی‌هویتی در نماها و بافت شهری امروزی ناشی از استفاده نادرست از الگوهای غیر بومی و اغلب غربی است و لذا شناسایی الگوهای هویت بخش متناسب با تمدن اسلامی و ارائه آن به معماران و طراحان جهت حل این بحران ضروری است. این پژوهش، با هدف شناسایی عناصر هویت بخش نماهای خانه‌های بافت قدیم قم و با روشی ترکیبی و مشتمل بر برداشت‌های میدانی انجام شده است و با کمک متون کتابخانه‌ای و تحلیل فراوانی عناصر هویت بخش در نمای خانه‌های بافت قدیم قم، داده‌های کیفی به داده‌های کمی تبدیل گردیده است. در ابتدای پژوهش مبانی نظری و مؤلفه‌های تأثیرگذار بر آن تعریف شده است و سپس عناصر نماهای خانه‌ها بررسی و با روش دلفی، از ۲۰ نفر از معماران صاحب نظر پرسشنامه تهیه گردیده که با روش AHP این عناصر وزن‌دهی شده‌اند. خانه‌ها به دویخس خانه‌های فرادست و فرودست تقسیم شده‌اند که در هر دسته ۴ خانه مورد بررسی قرار گرفته است. در خانه‌های فرادست ۷۳.۲۱٪ و در خانه‌های فرودست ۶۴.۲۸٪ از عناصر هویت بخش فرهنگ اسلامی (مبتنی بر داده‌های پژوهش) مشاهده شده است. نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که بافت قدیم قم به لحاظ کیفیت کالبدی، با هویت اسلامی ایرانی تطبیق نسبی دارد. این نتایج از کمک نهادهای مربوطه در جهت بهبود بخشیدن به هویت نمای شهری حمایت می‌نماید.

کلید واژه‌ها: نما، هویت، فرهنگ، تمدن اسلامی، قم

hamedhayaty@yahoo.com

۱. استادیار، دانشگاه قم، قم، ایران

۲. دانشیار، دانشگاه قم، قم، ایران

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد، معماری اسلامی، دانشگاه قم، قم، ایران.

استناد: حیاتی، حامد؛ منان رئیسی، محمد؛ سروری، فاطمه. ارزیابی عناصر کالبدی هویت بخش در نمای ورودی ابنیه مسکونی

(مطالعه موردی: بافت تاریخی شهر قم)، ۱۱(۳)، ۳۴-۱۱.

© نویسنده‌گان

ناشر: دانشگاه جامع امام حسین (ع)

این مقاله تحت لیسانس آفرینندگی مردمی (Creative Commons License- CC BY) در دسترس شما قرار گرفته است.

مقدمه و بیان مسئله

یعنی نحوه‌ی زیستن و روابط میان انسان‌ها که از فرهنگ جامعه نشأت می‌گیرد و معماری نیز ظرف زندگی است (رئسی، ۱۴۰۲: ۳۳)، پس معماری جوهره‌ای دارد که بیانگر هویت سازنده‌ی آن است. بنابراین معماری در مرحله‌ی اول، بازگوکننده‌ی ارزش‌های حاکم بر جامعه و در مرحله‌ی دوم آشکارکننده‌ی ارزش‌هایی است که جامعه به آن مایل است (بمانیان و همکاران، ۱۳۸۹: ۵۷). متحد و یکدست بودن بناهای مسکونی و مصالح یکپارچه در جداره‌ی خانه‌ها و محیط‌های عمومی از عللی است که باعث استمرار هویت شهری می‌شود. در معماری سنتی ایران، دیواره‌های بنا با مصالح مناسب و هماهنگ با هویت و کاربرد بنا تزئین می‌شده است (محمدی و چابیده، ۱۴: ۱۳۸۹). اگر محیط شهری دارای هویت باشد، خود را در فرهنگ، محیط، کالبد و معنا نشان می‌دهد در حالی که در فضای شهری امروز چنین نیست. باتوجه به شهرسازی و معماری قدیم می‌توان همدلی مردم را در آن نظاره کرد ولی چهره‌ی شهرهای بی هویت معاصر نتیجه‌ی التقاط فرهنگی امروز است (نصر و ماجدی، ۱۳۹۲: ۲۶۹) که در این میان، سیمای ورودی ابنیه نقش انکارناپذیری دارد زیرا یکی از اجزای مهم در نما فضای ورودی است. ویژگی خاص فضاهای ورودی نسبت به دیگر فضاها این است که علاوه بر کارکرد ارتباطی، از نظر

بصری و ادراکی نیز فضای ارتباط بین یک بنا یا فضاهای شهری است. فضای ورودی اغلب یکی از معیارهای مهم در جهت تشخیص ارزش و هویت معماری و اجتماعی یک بنا به شمار می‌آمده است (سلطان زاده، ۱۳۷۲)

شهر قم یکی از شهرهای دارای بافت سنتی و خانه‌های قدیمی بسیاری است که دارای نماهای آجرکاری و تزیینات متنوعی است که متأسفانه به طور مستمر قسمت‌هایی از آن تخریب شده است. به نحوی که در بافت امروزی شهر قم، طراحی ساختمان‌ها و نماها از هماهنگی لازم برخوردار نیست و این موضوع باعث آشفتگی در فضاهای شهری شده است. اختلاط سبک‌ها و وارد شدن فرهنگ‌های گوناگون باعث ایجاد ناهمگونی در نمای ساختمان‌ها شده است. هدف از این پژوهش بررسی و شناخت عناصری است که به نماها به خصوص ورودی خانه‌ها هویت می‌بخشند. تا به امروز پژوهشی در این زمینه در شهر قم صورت نگرفته است، لذا این پژوهش عناصری که به هویت

بخشیدن نمای بناها به خصوص ورودی خانه‌ها کمک می‌کند را بررسی می‌نماید. در این تحقیق هشت نمونه مطالعاتی مورد بررسی قرار می‌گیرد و با استفاده از منابع و مدارک مرتبط و مطالعات میدانی، ارتباط میان نماهای بناهای سنتی با هویت شهر قم بررسی شده و عوامل تأثیر گذار در پیوستگی و تداوم پیوند آن‌ها در گذشته شناسایی می‌شود. بر این اساس و در جهت دست یافتن به اهداف تحقیق، این سؤال اساسی مطرح می‌شود که عناصر کالبدی که به نماهای ابنیه مسکونی در بافت قدیم قم هویت داده‌اند شامل چه مواردی هستند؟

پیشینه پژوهش

هویت یکی از قدیمی‌ترین دغدغه‌های بشری است. این مقوله که در قدیم پدیده‌ای از پیش مشخص شده بود، امروزه به مفهومی متغیر، مبهم و پر از تضاد تغییر کرده و موجب پیدایش بحران هویت و ناآرامی انسان در عصر مدرن شده است. بروز مفهوم هویت در زمینه معماری، بعد از جنگ جهانی دوم در دهه ۵۰ میلادی و با انتقاداتی که به معماری مدرن وارد شد، شکل گرفت (سلیمانی و همکاران، ۱۳۹۵). در راستای بیان مفهوم هویت، فرهنگ اسلامی و یافتن عناصر هویت بخش مناظر شهری تلاش‌های بسیار زیادی صورت گرفته است. رئیسی رمزگشایی از بحران هویت در معماری و شهرسازی معاصر ایران را در چالش تمدن اصیل اسلامی (به عنوان تمدنی الهی) و تمدن معاصر غرب (به عنوان تمدنی الحادی) واکاوی نموده است؛ به اعتقاد او، در سامانه‌ای که ارزش‌هایش ریشه در ملکوت دارد، بروز بحران هویت برای کنش‌ها و سبک‌هایی که محصول اصالت بخشیدن به ملک در مقابل ملکوت است، امری محتوم است و به بیان دیگر، به دلیل عدم تجانس و تناسب مبانی بینشی و ارزشی معماری و شهرسازی معاصر ایران با کنش‌ها و سبک‌های کالبدی رایج در این نظام، این بحران همچنان تداوم خواهد داشت (رئیسی، ۱۳۹۵: ۶۳). نقی‌زاده و همکاران در مقاله‌ی «ملاحظات فرهنگی در شکل‌دهی به نماهای شهری با تکیه بر ساختار نماهای شهری ایرانی در دوران اسلامی» رابطه فرهنگ و نماهای شهری را بررسی نموده‌اند و به نقش ارزش‌های اعتقادی، اجتماعی و دستاوردهای بومی در شکل‌دهی به نماهای شهری ایرانی در دوران اسلامی پرداخته‌اند (نقی‌زاده و همکاران، ۱۳۸۹: ۶۱). نصر در پژوهشی به نام «واکاوی معنای هویت در سنجش پارادایم تحلیل جایگاه حیات بخشی در بافت شهر» به این نکته دست یافته که می‌توان از

طریق توجه به پارامترهای کالبدی هویت شهر، کالبد شهر را بهبود داد (نصر، ۱۳۹۳: ۱۳). دنبلی و همکاران در پژوهشی تحت عنوان «بازشناسی مولفه‌های هویت منظر شهری در شهرهای ایرانی اسلامی، نمونه موردی شهر تهران» با تعریف و بررسی پارامترهای هویت بخش منظر شهرهای ایرانی اسلامی، ابعاد گوناگون شهرهای ایرانی اسلامی را مورد تحلیل قرار داده‌اند (دنبلی و همکاران، ۱۳۹۳: ۲۲۴). در شهر قم با توجه به قدمت و تاریخی که دارد هویت ایرانی اسلامی را در بناهای قدیمی می‌توان مشاهده کرد اما تا به امروز در رابطه با عناصر هویت بخش نمای ورودی خانه‌های قدیمی شهر قم پژوهشی انجام نشده است که همین مهم، وجه بداعت و نوآوری این پژوهش را شامل می‌شود.

مبانی نظری و روش

در این پژوهش از روش ترکیبی و دو مرحله‌ای استفاده شده است. به این ترتیب که ابتدا در مرحله اول، با استفاده از روش تفسیری تاریخی و با مطالعه ابنیه مسکونی بافت قدیم قم، عناصر هویت بخش نمای خانه‌های قم شناسایی شده است. سپس با استفاده از روش کیفی و با مراجعه به خبرگان، داده‌های کیفی به داده‌های کمی تبدیل گردیده است. به این نحو که با بررسی عناصر تشکیل دهنده نمای خانه‌ها و با بهره‌گیری از روش دلفی، پرسشنامه‌ای طرح و توسط ۲۰ نفر از معماران صاحب نظر کامل گردید و سپس با روش AHP وزن‌دهی شد. در نتیجه، عناصر هویت بخش نما شناسایی گردید و خانه‌های نمونه در دو بخش فرادست و فرودست تقسیم بندی و مورد بررسی قرار گرفت.

۱. مفهوم لغوی هویت

در فرهنگ معین «هویت» به عنوان آنچه که باعث شناختن فرد است و موجب تمایز یک شخص از شخص دیگر شود معنا شده است. فرهنگ عمید «هویت» را با تعریف حقیقت شیء یا شخص آورده است که مشتمل بر ویژگی‌های جوهری او می‌باشد. به طور معمول هویت احساس تعلق خاطر به مجموعه‌ای مادی و معنوی است که عناصر آن از قبل شکل گرفته‌اند (نوفل و همکاران، ۱۳۸۸: ۵۸).

۲. معنای اصطلاحی هویت از دیدگاه فیلسوفان غربی

از منظر فیلسوفان غربی هویت در چهار نظریه پدیدارشناسی، اصالت وجود، ساختارگرایی و شالوده شکنی تقسیم می‌شود. در مکتب پدیدارشناسی هر خودی را یک پدیده می‌شناسند و آموزه اصلی در این مکتب این است که هر پدیده‌ای به خودش بازمی‌گردد. در مکتب اصالت وجود، وجود انسان را بر جوهر او مقدم می‌دانند و این موضوع را در انحصار انسان می‌دانند. اکثریت مردم نیز از دیدگاه این مکتب، جوهر مشترک دارند که طبیعت مشترک نام دارد. در مکتب ساختارگرایی، فلسفه هویت به منزله یک زبان مورد بحث قرار می‌گیرد نه زبان قراردادی، بالعکس زبانی که هویت ما را تشکیل داده است. مکتب شالوده افکنی نیز به نوعی در ضدیت با هویت است و با شکستن ساختارهای گذشته سعی در ایجاد ساختارهای جدید دارد (اخوت، ۱۳۹۱: ۲۷).

جدول ۱: بررسی تطبیقی معنای اصطلاحی هویت در میان فلاسفه غربی (مأخذ: اخوت، ۱۳۹۱، ۲۸)				
مکتب	فلاسفه غربی	نظریه‌های طرح شده در رابطه با هویت	عوامل زیربنایی هویت	نتیجه از نظریه
پدیدارشناسی	ادموند هوسرل	پایه هویت را وجود تشکیل داده است (برادبنت، ۱۳۷۵، ۹۰)	عناصر ذاتی تشکیل شده از «وجود» و «ضمیر متعالی یافته خود»	اساس هویت «وجود» انسان است و ضمیر انسان توسط تفاهم متقابل با «خود»های دیگر، غنی می‌گردد.
اصالت وجود	پول فولکیه	تمام افراد در هویت انسانیت مشترک هستند؛ اما در چگونگی آن که به جوهر فردی برمی‌گردد، مشترک نمی‌باشند و اختیار شخص طرح می‌گردد (فولکیه، ۱۳۶۲، ۶۶)	۱. جوهر اصلی انسان (مشترک) ۲. جوهر فردی و خصوصی (غیر مشترک)	«جوهر کلی» که همه انسان‌ها در آن مشترک هستند آفریده‌ی انسان نیست اما «جوهر فردی» به فرد تعلق دارد و آفریده انسان می‌باشد.

برای دستیابی به هویت انسان بایستی زبان، فرهنگ و قومیت مورد بررسی قرار گیرد.	زبان و فرهنگ	انسان موجودی فرهنگی می باشد و هویت او در بستر فرهنگ تشکیل می شود (قبادیان، ۱۳۸۳، ۱۴۲)	لوی استراوس	ساختار گرایی
درهم ریختن ساختار هر هویت و اعتقاد نداشتن به هویت پایدار	ضدیت با هویت و پایداری	انسان در جهانی چند هویتی و چند معنایی زندگی می کند. هیچ چیزی پایدار و مطلق نمی باشد (برادبنت، ۱۳۷۵، ۱۰۱)	ژاک دریدا	تئالوژی شکنی

۳. مفهوم هویت از دیدگاه فلاسفه اسلامی

متفکران اسلامی در موضوع هویت به چهار گروه فلسفه مشاء، فلسفه اشراق، عرفان و فلسفه صدرایی تقسیم بندی می کردند. از نظریه پردازان مکتب مشاء ارسطویی می توان به ابن سینا اشاره نمود که میان هویت و ماهیت تفاوت خاصی قائل نیست. سهروردی از نظریه پردازان مکتب اشراق است که در فلسفه اشراقی او شناخت حسی رد نمی شود، ولی درک هویت بایستی به وسیله مفاهیم فطری باشد و به جز شناخت حضوری، دیگر شناختها ناقص و سطحی هستند. از دیدگاه عارفانی همچون شیخ محمود شبستری، هویت به ذات الهی و «تجلی او بودن» می باشد و در حکمت متعالیه، ملاصدرا هویت هر پدیده ای را از نحوه خاص وجود او می داند (اخوت، ۱۳۹۱: ۲۹). در ادامه، اجمالی از دیدگاه این اندیشمندان در باب هویت ارائه شده است:

ابن سینا: از نظر ابن سینا هویت عبارت است از تعریف ماهیت شی به صورتی که بر همه خصوصیات اصلی آن قابل تعمیم باشد. این هویت نوعی علم و شناخت اکتسابی، انتزاعی و ذهنی

است که با مطالعه بر روی ویژگی‌های یک شی به دست می‌آید. در این اندیشه اصل هویت حرکتی ندارد بلکه همین ثبات و تداوم است که هویت را می‌سازد (نقره‌کار، ۱۳۸۷: ۶۹).

سهروردی: از نظر سهروردی درک هویت از راه درک مفاهیم فطری با شناخت حضوری به دست می‌آید. برای ادراک هویت هر پدیده باید وجود آن به صورت کامل در وجود شناسنده تشکیل شود و این دیگر شناخت انتزاعی و ذهنی و کلی نیست بلکه عین معلوم است که علم را به صورت حضوری به وجود آورده است (همان، ۶۹).

شیخ محمود شبستری: از نظر شبستری، هویت به عنوان صور تاریخی در مظهریت اسماء‌الله می‌باشد. یعنی فرهنگ‌ها و تمدن‌ها با تباین ذاتی نسبت به یکدیگر، به نوعی تجلی اسماء الهی در طول تاریخ هستند (همان، ۷۰).

ملاصدرا: در اندیشه ملاصدرا هویت هر پدیده عبارت از شیوهی خاص وجود اوست، در انسان هویت واحده است که متشأن به شئون مختلف می‌شود و مراد نفس اوست که موجب حفظ وحدت و تشخیص نوعی و شخصیت افراد و انواع است (حجت، ۱۳۸۴: ۵۷).

۴. انواع هویت در معماری و شهرسازی و خصوصیات آن‌ها

برای یک محیط مصنوع انواع مختلف هویت در نظر گرفته می‌شود. این گونه‌های مختلف هویت از هم جدا نیستند و در بسیاری از موارد با هم هم‌پوشانی دارند و حتی بر تشکیل، دوام و دگرگونی دیگر خصوصیات هویتی مؤثر هستند. در جدول ۲ انواع هویت در معماری و شهرسازی و ویژگی‌های آن‌ها تبیین شده است.

جدول ۲: انواع هویت در معماری و شهرسازی و ویژگی‌های آن‌ها (مأخذ: نقی‌زاده، ۱۳۸۶)

انواع هویت	ابعاد و ویژگی‌ها
هویت کالبدی	تشکیل شده از خصوصیت‌های کالبدی با الحاق معانی که از ظاهر و کالبد برگرفته می‌شود
هویت طبیعی	طبیعت و اقلیم در به وجود آمدن هویت شهرها دست دارند
هویت تاریخی	این هویت از راه عناصر و فضاهای خاص از راه هنر و آثار به جامانده از گذشتگان جلوه می‌کند
هویت فرهنگی	توجه به اهمیت ارزش‌های فرهنگی یک ملت، جامعه و تمدن
هویت عملکردی	در تعریف فضاها و عناصر شهری قابل شرح است
هویت انسانی	رابطه همسان انسان با شهر و محیط زندگی است
هویت دینی	آثار و نتایج حمل و وصف دین بر فرد دیندار است

۵. رابطه نما و هویت فرهنگ اسلامی

سازه‌های ساخته شده توسط انسان و عناصر کالبدی مصنوع، با تمام خصوصیات حکم فرما بر آن به عنوان نمایاننده کالبدی خصوصیات اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و طبیعی، یکی از عوامل به وجود آورنده هویت شهری است (پورجعفر و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۱-۲۰). هویت هر فضا نتیجه‌ی وقایعی است که در آن اتفاق می‌افتد. همین‌طور که کل شکل می‌گیرد، هویتی پایدار به خود می‌گیرد که آن را سزاوار نام هویت می‌کند (پوراحمد و موسوی، ۱۳۹۰: ۱-۱۱). فرهنگ یک تمدن در آثار هنری آن زمانی محقق می‌شود که اول از باورهای مذهبی آن نشأت گرفته باشد، دوم اینکه نحوه‌ی زندگی اجتماعی را در خود نشان دهد و سوم آنکه دستاوردها و تولیدات بومی خود آن فرهنگ را بیان نماید. از آنجا که مسلمان به عنوان یک فرد در یک جامعه اسلامی، وظایفی را به عهده دارد، لذا محل سکونت او به عنوان عضوی از کالبد شهر اسلامی باید طرز تفکر انسان مسلمان نسبت به موضوعات زندگی و جامعه را نشان دهد (نقی زاده، ۱۳۸۵).

جدول ۳: شیوه تحقق فرهنگ اسلامی در شکل‌گیری نماهای شهری ایران (نقی زاده و همکاران، ۱۳۸۹: ۷)

فرهنگ اسلامی	شیوه تحقق در نماهای شهری ایرانی در دوران اسلامی
ارزش‌های زندگی اجتماعی	رعایت مقیاس انسانی و امنیت حضور انسان: (۱) تناسب اجزا و تزیینات بنا با فاصله انسان از آن (۲) ایجاد حیاط مرکزی در پایین تر از سطح تراز معبر برای ایجاد مقیاس انسانی مشارکت و همکاری در ساخت فضای شهری: ایجاد هماهنگی با بناهای همجوار و بهره‌گیری از اجزای معماری برای ایجاد زیبایی کالبدی در فضای شهری مانند بادگیرها و ... حجاب و پرهیز از ایجاد شرایطی برای گناه: (۱) در معرض دید قرار ندادن فضاهای داخلی به سمت معابر (۲) استفاده از شیشه‌های رنگی و حفاظ آجری مجوف برای پنجره‌ها احترام به سنت مهمان نوازی: ایجاد جلوخان در ورودی بناها برای استراحت مراجعان
ارزش‌های اعتقادی	پرهیز از اسراف و فساد: (۱) نقش عملکردی تزیینات (۲) کاربرد مصالح بومی عدل و تواضع: عدم استفاده از نماسازی برای نشان دادن تضادهای اجتماعی و خودنمایی شکر: پرهیز از اسراف و استفاده از مصالح با توجه به توان و قدرت فیزیکی ذکر، آموزش معنوی، عبودیت، توحید و هدایت: استفاده از کتیبه‌ها، تزیینات هندسی اسلامی
ارزش‌های بومی - هویت تاریخی	پرهیز از شبیه شدن به بیگانگان: (۱) تلاش با اتکا به داشته‌های خود (۲) بومی کردن دستاوردهای دیگران (۳) پرهیز از استفاده از مصالح و فرم‌های معماری دیگران پرهیز از وابستگی به بیگانگان: (۱) خلاقیت در فرم‌های بومی و رنگ‌ها منطبق با سنت محلی (۲) احترام به اکوسیستم و انطباق با شرایط جغرافیایی (۳) بوم آوردی در فرم‌ها و مصالح

عناصر هویت‌بخش نما و ورودی خانه‌های شهر قم

برای تحلیل عناصر هویت‌بخش به نما و ورودی خانه‌های تاریخی قم، تعداد مشخصی از خانه‌ها با منطبق مطالعه موردی و به صورت هدفمند انتخاب شدند که موقعیت آن‌ها در بافت تاریخی شهر قم، در تصویر شماره ۱ مشخص شده است.

علت انتخاب نمونه‌های موردی براساس موارد زیر باشند:

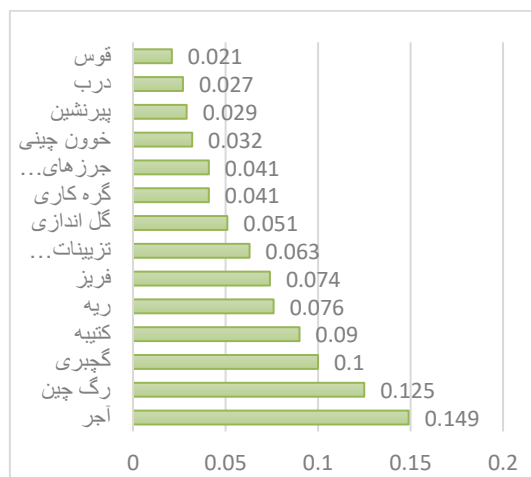
- ۱- وجود تنوع در آرایه ورودی‌ها؛ در این نمونه‌ها باعث می‌شود که خانه‌های منتخب از جوانب بیشتری در زمینه هویت مورد پژوهش قرار گیرند.
- ۲- تاریخی بودن، سالم بودن ورودی خانه‌ها
- ۳- مورد مطالعه قرار گرفتن، اندام مند بودن از نظر تناسبات کالبدی بنای خانه‌ها که با انجام مطالعات و بررسی‌های میدانی به حد قابل قبولی نزدیک می‌شود.

تصویر ۱: موقعیت خانه‌های مورد بررسی در بافت قدیم شهر قم (ماخذ: نگارندگان)

در خانه‌های قدیمی شهر قم، ورودی‌ها براساس اعتقادات و فرهنگ اسلامی ایرانی از اهمیت زیادی برخوردار بوده است. معماران با تجربه در گذشته با فراست و استفاده از مصالحی همچون آجر و کاشی، نماهای بسیار متنوعی با نقوش مختلف ایجاد می‌کرده‌اند. در نمودار ۱ عناصر تشکیل دهنده نما با روش دلفی وزن‌دهی شده‌اند. در این روش نظر ۳۰ نفر از پژوهشگران و معماران صاحب نظر (اساتید معماری و شهرسازی که تجربه حضور در بافت تاریخی را داشته‌اند و معماران

تجربی و استادکارانی که به صورت عملی این نماها را به وجود می آورند) در رابطه با عناصر هویت بخش جمع آوری شده که در جدول ۴ به تعریف آن‌ها پرداخته شده است.

تصویر ۲. انتخاب و وزندهی به عناصر هویت بخش نمای خانه‌های قم با روش دلفی (ماخذ: نگارندگان)

اجزا	تعریف و رابطه آن با زمینه‌های فرهنگی و اجتماعی
مصالح آجر	آجر سنگ ساخته شده و تغییر یافته می‌باشد که از بخت خشت به وجود می‌آید. آجر در اصل واژه‌ای بابلی و نام خشت نوشته‌ای بوده که بر آن قوانین و ... می‌نوشتند (رضایی پور و ایرانی بهبهانی، ۱۳۹۵، ۴۹)
مشبک یا ریه (فخر و مدین)	فخر و مدین را می‌توان شبکه‌ای از فرورفتگی‌های سفالی و یا آجری دانست که فخر به معنا «گل پخته» و مدین به معنای «فرورفتگی» تعبیر می‌شود. (احدنژاد و توران پور ۱۳۹۷، ۱۷۰)
پیر نشین	جای نشستن در کنار ورودی برای شخصی که باری بردوش داشت و در راه خسته می‌شد و همینطور مکانی برای گفت‌وگو که باعث بهبود روابط اجتماعی می‌شد.
تزیینات سنگی	سرستون‌ها و پایه ستون‌ها و ازاره سنگی که این نقوش تا حدودی متأثر از معماری غرب و نزدیک به شکل واقعی خود در بناها استفاده می‌شد.

اجزا	تعریف و رابطه آن با زمینه‌های فرهنگی و اجتماعی
گره کاری	نام دیگر این شکل از آجرکاری، آجر تراش می‌باشد و اغلب از شکل‌های ستاره‌ای در ابعاد مختلف در ترکیب هماهنگ و حساب‌شده تشکیل می‌شود (نعیما، ۱۳۷۶، ۵۸).
خوون‌چینی	قرارگیری آجرها در پیشانی نما برای به وجود آوردن گره‌های تزئینی است (نعیما، ۱۳۷۶، ۵۸).
کتیبه	کتیبه، نوشته‌ای است که بر سردر و روی دیوار بناها به خطوط متفاوت می‌نویسند (معین، ۱۳۸۷، ۲۹۰۸)
گل‌اندازی (معقلی)	در این نوع آجرکاری چیدمان آجری به شکلی است که نقوشی را ایجاد می‌نماید (بزرگمهری، ۱۳۹۰، ۸۵)
درب	درهای چوبی خانه‌های قدیمی قم تزئیناتی مانند گل‌میخ‌ها و کوبه‌ها و حلقه‌های کنده کاری شده دارد که از لحاظ زیباشناسی و همچنین فرهنگی دارای اهمیت است.
رنگ‌چین و هره‌چین	آجری که به صورت طول یا عرضی در نما کار شده است (کیانی، ۱۳۷۶). این شیوه آجرچینی بیشتر در رخ‌بام‌ها و انتهای دیوارها یا در وسط دیوار اجرا می‌شود و نما را تنظیم می‌کند و هم‌چنین نقش تزئینی دارد.
قوس‌ها	قوس‌ها که هم از لحاظ ساختاری و هم از نظر تزئینی در نما نقش می‌آفریند (نعیما، ۱۳۷۶، ۵۹).
جرزهای باربر	دیوارهای باربر بار ساختمان را تحمل می‌کنند، این نوع دیوار بیشتر در نما نیز دیده می‌شود (حبیبی، ۱۳۷۱، ۱۹) این دیوار نما را قاب بندی می‌نماید و به صورت ریتم و تکرار در نما دیده می‌شود.
تزییات گچبری	سفیدکاری با گچ برای پوشش دیوارهای خشتی برای حفاظت از بنا در برابر رطوبت در دوره اشکانیان تکامل یافت و در دوره ساسانی برای زینت بخشیدن به دیوارهای آجری و سنگی به کار گرفته شد (پوپ، ۱۹۵۹، ۸۸).

اجزا	تعریف و رابطه آن با زمینه‌های فرهنگی و اجتماعی
جلو آمدگی آجر (فریز)	در انتهای دیوار نماها یا در میانه آن دیده می‌شود. کاربرد آن برای محافظت نما از ریزش باران و رطوبت است. فریز آجری به طور معمول در دو رج اجرا می‌شده است (نعیم، ۱۳۷۶، ۵۸). از انواع آن به پوز گاوی، دندان موشی و... می‌توان اشاره کرد.

بررسی هویت فرهنگ اسلامی در اجزای ورودی خانه‌های تاریخی قم

مکان‌های مصنوعی علاوه بر هویت حقیقی خود، در آغاز یک هویت اعتباری دارند که تجلی ایده‌ها و ایده‌آل‌های هنرمند آن است. برای تحقق بخشیدن به معماری اسلامی ایرانی بایستی روش محقق شدن اسلام در افراد و جامعه اسلامی را بررسی نمود. از آنجا که مسلمان بودن بشر امری نسبی و قابل تغییر است، بنابراین محقق شدن هر فرهنگی از جمله فرهنگ اسلامی نیز در معماری و شهرسازی امری نسبی است (نقره‌کار، ۱۳۹۶، ۳۸). براساس مطالعات انجام شده (مومنی، ۱۳۹۹، ص ۲۱؛ حبیب، ۱۳۸۸؛ نقی‌زاده، ۱۳۸۹) فرهنگ و هویت در سه بخش ارزش حیات اجتماعی، ارزش اعتقادات انسانی و ارزش خصوصیات تاریخی جغرافیایی در ارتباط با یکدیگر دسته بندی می‌شود. در جدول ۵ به بررسی شیوه تحقق این سه در نمای خانه‌های شهر قم پرداخته شده است.

جدول ۵: بررسی هویت فرهنگی اسلامی نمای خانه‌ها در بافت تاریخی قم (ماخذ: نگارندگان)

تقسیم‌بندی نما	ارزش اعتقادی	ارزش حیات اجتماعی	ارزش بومی و تاریخی	راهبرد تحقق در نمای ورودی‌ها
رگ چین کله	*			احساس عدل (یکنواخت کردن خط آسمان و وحدت شکلی)
جرز باربر			*	۱- احساس نظم و هماهنگی (وحدت شکلی) ۲- معنا دادن به محیط برای فرد (تطبیق دادن نما و عملکرد)
کتیبه	*			ذکر و تعلیمات معنوی (خط و نقوش اسلامی)

تقسیم‌بندی نما	ارزش اعتقادی	ارزش حیات اجتماعی	ارزش‌بومی و تاریخی	راهبرد تحقّق در نمای ورودی‌ها
تزئینات گچ‌بری	*		*	۱- ذکر و تعلیمات معنوی (تزئینات هندسی) ۲- عدم تشابه به بیگانگان (الگوی بومی)
گل‌اندازی	*	*	*	۱- ذکر و تعلیمات معنوی (تزئینات هندسی) ۲- عدم تشابه به بیگانگان (الگوی بومی) ۳- به کار بردن نشانه رنگ تعلق
قوس تزئینی	*		*	۱- عدم اسراف (نقش تزئینی در کنار نقش عملکردی) ۲- عدم تشابه به بیگانگان (الگوی ویژه بومی)
تزئینات سنگی			*	بومی کردن دستاوردهای دیگران
فریز			*	عدم تشابه به بیگانگان (الگوی ویژه بومی)
در	*	*	*	۱- معنا دادن به محیط برای فرد (تطبیق دادن نما و عملکرد) ۲- پرهیز از ایجاد شرایط گناه
پیرنشین		*		احترام به رسم مهمان‌نوازی
خوون‌چینی	*		*	۱- ذکر و تعلیمات معنوی (تزئینات هندسی) ۲- عدم تشابه به بیگانگان (الگوی بومی)
گره‌کاری	*	*	*	۱- ذکر و تعلیمات معنوی (تزئینات هندسی) ۲- عدم تشابه به بیگانگان (الگوی بومی) ۳- به کار بردن نشانه رنگ تعلق
مصالح آجر	*	*	*	۱- عدم اسراف (مصالح بومی) ۲- حفظ هویت جمعی (مصالح یکسان) ۳- عدم وابستگی به دیگری (مصالح بومی)
مشبک (ریه)	*	*	*	۱- احساس عدل (وحدت شکلی) ۲- عدم تشابه به بیگانگان (الگوی بومی)

بررسی نمای ورودی خانه‌های فرادست و فرودست

نظام قرارگیری خانه سنتی در قم به عوامل زیادی مانند معیشت، وضعیت مالی، ابعاد ساختگاه و... بستگی دارد. لذا این محتوای درونی واحدهای مسکونی، در نمای بیرونی نیز جلوه می‌کند. به طور کلی تزئینات به چهار دسته کاشی کاری، تزئینات آجری، گچ کاری، و سنگی تقسیم‌بندی می‌شوند که از این تزئینات در نما به صورت یک ترکیب به هم پیوسته بر حسب نظام درونی بنا استفاده شده است. نمای ورودی خانه‌های قم به این صورت تقسیم می‌گردد: ۱. لبه بام که نشان‌دهنده مرز بنا و آسمان می‌باشد. از نظر بصری خط بام انتهای نمای ساختمان است. ۲. بدنه و دیواره‌ی بنا که بخش میانی رخ بام و ورودی است. ۳. ورودی که نشان‌دهنده عبور از فضای عمومی و بیرونی به فضای خصوصی و داخلی است.

ارزش‌گذاری هویت فرهنگ اسلامی در نمای خانه‌های فرادست و فرودست قم

در جدول شماره ۶ به بررسی عناصر هویت بخش نمای ورودی ۴ خانه‌ی فرادست از بافت قدیم قم پرداخته شده است و با توجه به این جدول می‌توان چگونگی قرار گرفتن اجزای هویت بخش نما در خانه‌های فرادست را دریافت.

ماخذ: نگارندگان						
شاگری		یزدان‌پناه			خانه	
					تصویر ورودی	
ورودی	بدنه	رخ‌بام	ورودی	بدنه	رخ‌بام	تقسیم‌بندی نما
*	*	*	*	*	*	آجر
	*			*		ریه
	*	*			*	فریز

(ماخذ: نگارندگان)

شاکی			یزدان‌پناه			خانه
	*			*	*	رگ‌چین
*						گره‌کاری
	*				*	گچبری
	*					خوون‌چینی
						کتیبه
*			*			درب
*	*			*		تزیینات‌سنگی
*	*		*	*		قوس‌تزیینی
*			*			پیر‌نشین
	*					جرز‌باربر
	*					گل‌اندازی

زند			بروجردی			خانه
						تصویر ورودی
ورودی	بدنه	رخ‌بام	ورودی	بدنه	رخ‌بام	تقسیم‌بندی نما
*	*	*	*		*	آجر
	*			*		ریه
		*			*	فریز
		*			*	رگ‌چین
						گره‌کاری
*	*			*		گچبری
*						خوون‌چینی

ارزیابی عناصر کالبدی هویت بخش در نمای ورودی ابنیه مسکونی

خانه		بروجردی		زند	
	کتیبه	*			
	درب				
	تزیینات سنگی	*		*	
	قوس تزیینی	*		*	
	پیر نشین				
	جرز باربر			*	
	گل اندازی			*	

با شناسایی قسمت‌های مختلف نمای خانه‌های فرادست قم در رخ‌بام، بدنه و ورودی خانه‌ها در جدول زیر به ارزش‌گذاری هویت فرهنگ اسلامی در هر یک از این اجزا در نمای خانه‌های فرادست پرداخته شده است.

جدول ۷: ارزش‌گذاری هویت در نمای خانه‌های فرادست (ماخذ: نگارندگان)

عناصر هویت	ارزش‌های اعتقادی		ارزش‌های زندگی اجتماعی		ارزش‌های بومی و هویت تاریخی		کل اجزا و عناصر		خانه‌های فرادست
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	
رخ بام	۳	۲۷.۲۷٪	۱	۱۶.۶۶٪	۳	۳۳.۳۳٪	۴	۲۸.۵۷٪	بازارینه
بدنه	۴	۳۶.۳۶٪	۱	۱۶.۶۶٪	۴	۴۴.۴۴٪	۵	۳۵.۷۱٪	
ورودی	۳	۲۷.۲۷٪	۳	۵۰٪	۲	۲۲.۲۲٪	۴	۲۸.۵۷٪	
مجموع	۷	۶۳.۶۳٪	۳	۵۰٪	۷	۷۷.۷۷٪	۱۰	۷۱.۴۳٪	
رخ بام	۲	۱۸.۱۸٪	۱	۱۶.۶۶٪	۲	۲۲.۲۲٪	۳	۲۱.۴۲٪	شاکری
بدنه	۸	۷۲.۷۲٪	۴	۶۶.۶۶٪	۹	۱۰۰٪	۱۰	۷۱.۴۳٪	
ورودی	۳	۲۷.۲۷٪	۳	۵۰٪	۳	۳۳.۳۳٪	۵	۳۵.۷۱٪	
مجموع	۱۰	۹۰.۹۰٪	۵	۸۳.۳۳٪	۹	۱۰۰٪	۱۳	۹۲.۸۵٪	
رخ بام	۲	۱۸.۱۸٪	۱	۱۶.۶۶٪	۲	۲۲.۲۲٪	۳	۲۱.۴۲٪	بزرگ‌ترنی
بدنه	۳	۲۷.۲۷٪	۰	۰٪	۴	۴۴.۴۴٪	۴	۳۸.۵۷٪	
ورودی	۲	۱۸.۱۸٪	۱	۱۶.۶۶٪	۱	۱۱.۱۱٪	۲	۱۴.۲۸٪	
مجموع	۵	۴۵.۴۵٪	۱	۱۶.۶۶٪	۶	۶۶.۶۶٪	۸	۵۷.۱۴٪	
رخ بام	۲	۱۸.۱۸٪	۱	۱۶.۶۶٪	۲	۲۲.۲۲٪	۳	۲۱.۴۲٪	زند
بدنه	۶	۵۴.۵۴٪	۳	۵۰٪	۶	۶۶.۶۶٪	۷	۵۰٪	

عناصر هویت	ارزش‌های اعتقادی		ارزش‌های زندگی اجتماعی		ارزش‌های بومی و هویت تاریخی		کل اجزا و عناصر
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	
تعداد کل	۱۱		۶		۹		۱۴
تقسیم‌بندی	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	درصد
ورودی	۳	٪۲۷.۲۷	۱	٪۱۶.۶۶	۳	٪۳۳.۳۳	٪۲۱.۴۲
مجموع	۷	٪۶۳.۶۳	۳	٪۵۰	۸	٪۸۸.۸۸	٪۷۱.۴۳
رخ بام	۲.۲۵	٪۲۰.۴۵	۱	٪۱۶.۶۶	۲.۲۵	٪۲۵	٪۲۳.۲۱
بدنه	۵.۲۵	٪۴۷.۷۲	۲	٪۳۳.۳۳	۵.۷۵	٪۶۳.۸۸	٪۴۶.۴۲
ورودی	۲.۷۵	٪۲۵	۲.۵	٪۴۱.۶۶	۲.۲۵	٪۲۵	٪۲۵
مجموع	۷.۲۵	٪۶۵.۹۰	۳	٪۵۰	۷.۵	٪۸۳.۳۳	٪۷۳.۲۱

در خانه‌های فرادست ۶۵.۹۰٪ از ارزش‌های اعتقادی، ۵۰٪ از ارزش‌های اجتماعی و ۸۳.۳۳٪ از ارزش‌های بومی و هویت تاریخی استفاده شده است. در مجموع ۷۳.۲۱٪ از عناصر نشان‌دهنده‌ی هویت مبتنی بر فرهنگ اسلامی ایرانی است.

در ادامه به بررسی عناصر هویت بخش در ۴ خانه‌ی فرودست در بافت قدیمی قم پرداخته شده است. در جدول ۸ این عوامل در قسمت‌های مختلف نمای خانه‌ها مشخص شده‌اند.

جدول ۸: چگونگی قرارگیری اجزای نمای خانه‌های فرودست (ماخذ: نگارندگان)

خانه	توکی			باقر روحانی		
عکس ورودی						
تقسیم‌بندی نما	رخ بام	بدنه	ورودی	رخ بام	بدنه	ورودی
آجر	*	*	*	*	*	*
ریه	*	*		*	*	
فریز	*			*		
رگ‌چین	*	*		*		
گره کاری						
گچبری		*		*		
خوون‌چینی			*			

ارزیابی عناصر کالبدی هویت بخش در نمای ورودی ابنیه مسکونی

کتیبه					
درب	*		*		
تزیینات سنگی		*		*	
قوس تزیینی		*		*	
پیر نشین	*				
جرز باربر		*		*	
گل اندازی					

همان گونه که در رابطه با خانه‌های فرادست عناصر نما ارزش گذاری شدند در خانه‌های فرودست نیز این ارزش گذاری طبق جدول ۹ صورت پذیرفته است.

جدول ۹: ارزش گذاری هویت فرهنگ اسلامی در نمای خانه‌های فرودست (ماخذ: نگارندگان)

عناصر هویت	ارزش های اعتقادی		ارزش های زندگی اجتماعی		ارزش های بومی و هویت تاریخی		کل اجزا و عناصر
	۱۱		۶		۹		
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	
توکل	رخ بام	۲	٪۱۸.۱۸	۱	٪۱۶.۶۶	۲	٪۲۱.۴۲
	بدنه	۵	٪۴۵.۴۵	۲	٪۳۳.۳۳	۴	٪۴۴.۴۴
	ورودی	۴	٪۳۶.۳۶	۲	٪۳۳.۳۳	۳	٪۳۷.۷۷
	مجموع	۸	٪۷۲.۷۲	۳	٪۵۰	۷	٪۷۷.۷۷
سلامت	رخ بام	۲	٪۱۸.۱۸	۱	٪۱۶.۶۶	۲	٪۲۲.۲۲
	بدنه	۵	٪۴۵.۴۵	۲	٪۳۳.۳۳	۵	٪۵۵.۵۵
	ورودی	۳	٪۲۷.۲۷	۳	٪۵۰	۱	٪۱۱.۱۱
	مجموع	۶	٪۵۴.۵۴	۳	٪۵۰	۶	٪۶۶.۶۶
ضاد	رخ بام	۲	٪۱۸.۱۸	۱	٪۱۶.۶۶	۲	٪۲۲.۲۲
	بدنه	۴	٪۳۶.۳۶	۱	٪۱۶.۶۶	۴	٪۴۴.۴۴
	ورودی	۱	٪۹.۰۹	۱	٪۱۶.۶۶	۱	٪۱۱.۱۱
	مجموع	۶	٪۵۴.۵۴	۳	٪۵۰	۶	٪۶۶.۶۶

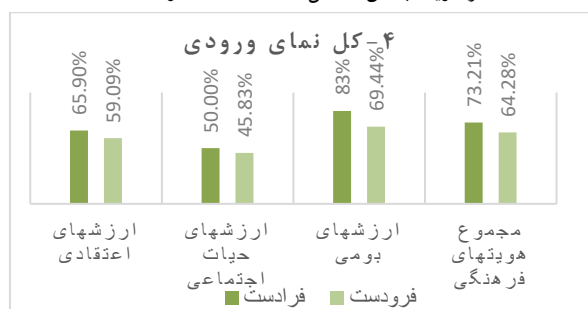
اسم خانه‌های فرادست	عناصر هویت	ارزش‌های اعتقادی		ارزش‌های زندگی اجتماعی		ارزش‌های بومی و هویت تاریخی		کل اجزا و عناصر
		تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	
مجموع خانه‌های فرودست	رخ پام	۲	۱۸.۱۸٪	۱	۱۶.۶۶٪	۳	۲۱.۴۲٪	۱۴
	بدنه	۴.۵	۴۰.۹۰٪	۱.۵	۲۵٪	۵.۵	۳۹.۲۸٪	
	ورودی	۲.۲۵	۲۰.۴۵٪	۱.۷۵	۲۹.۱۶٪	۲.۲۵	۱۶.۰۷٪	
	مجموع	۶.۵	۵۹.۰۹٪	۲.۷۵	۴۵.۸۳٪	۹	۶۴.۲۸٪	

در خانه‌های فرودست ۵۹.۰۹٪ از عناصر نشان‌دهنده‌ی ارزش‌های اعتقادی و ۴۵.۸۳٪ نشان‌دهنده‌ی ارزش‌های اجتماعی و ۶۹.۴۴٪ نشان‌دهنده‌ی ارزش‌های هویت تاریخی هستند. در مجموع ۶۴.۲۸٪ از عناصر بیانگر هویت فرهنگ اسلامی هستند.

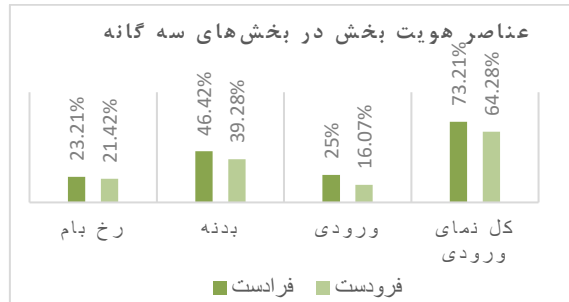
نتیجه‌گیری

با توجه به نمودارهای ۲ و ۳ که از جداول ۷ و ۹ به دست آمده است در خانه‌های فرادست در مقایسه با خانه‌های فرودست از عناصر هویت بخش بیشتری استفاده شده است. در مجموع در خانه‌های فرادست ۷۳.۲۱٪ و در خانه‌های فرودست ۶۴.۲۸٪ از عناصر کالبدی هویت بخش فرهنگ اسلامی در نمای خانه نمایان شده است. بیشترین میزان استفاده از عناصر هویت بخش در قسمت بدنه نماست که در خانه‌های فرادست از ۴۶.۴۲٪ و در خانه‌های فرودست از ۳۹.۲۸٪ از عناصر هویت بخش استفاده شده است.

نمودار ۲: میزان استفاده از عناصر هویت بخش در کل نمای خانه‌های مورد مطالعه (مأخذ: نگارندگان)

نمودار ۳: میزان استفاده از عناصر هویت بخش در بخش‌های سه‌گانه نما (مأخذ: نگارندگان)

محتوای این نمودارها بر اساس عناصر کالبدی هویت بخش نمای خانه‌های سنتی شهر قم حاصل شده است که عبارتند از «مصالح آجری»، «مشبک (ریه)»، «جلوآمدگی آجر (فریز)»، «رگ چین و هره چین»، «گره کاری»، «گچبری»، «خوون چینی (ترئینات آجری)»، «کتیبه»، «درب ورودی»، «ترئینات سنگی (سرسون و پایه ستون و ازاره سنگی)»، «قوس های تزئینی»، «پیر نشین»، «جرزهای باربر» و «گل اندازی (معقلی)». با توجه به نمودارهای مذکور، در نمای خانه‌های قم بیشترین توجه به ارزش‌های بومی و هویت تاریخی است که به طور میانگین در خانه‌های فرادست ۸۳٪ و در خانه‌های فرودست ۶۹.۴۴٪ از عناصر هویت بخش نمایان شده است. در خانه‌های مورد مطالعه سعی بر آن بوده است که از تزئینات با الگوهای ویژه بومی استفاده گردد و حتی اگر از الگوهای بیگانه استفاده می‌شده آن‌ها را به صورت بومی درمی‌آوردند. بیشترین مصالحی که در نمای خانه‌های قم استفاده شده است آجر است. گرچه در نمای خانه‌های فرادست در مقایسه با خانه‌های فرودست از عناصر هویت بخش بیشتری استفاده شده ولی با توجه به اینکه در خانه‌های فرودست نیز بیش از ۶۰٪ از عناصر هویت بخش وجود داشته‌است لذا یک نظام واحد در بافت قدیم خانه‌های قم مشاهده می‌گردد.

پیشنهاد مشخصی که مبتنی بر یافته‌های حاصل از این پژوهش، برای طراحی نماهای شهری در شهرسازی معاصر ایران قابل استنتاج است این است که نهادهای حاکمیتی و ارگان‌های تصمیم‌ساز نسبت به احیای ارزش‌های اعتقادی اجتماعی و بومی تاریخی در ظرف کالبدی نمای ابنیه و متمایل نمودن جامعه به استفاده از آن در جهت ارتقاء هویت شهری اهتمام ورزند. ارائه الگوهای اسلامی

ایرانی در برنامه‌های شهرسازی و مدیریت شهری و معرفی آن‌ها به مردم می‌تواند گام مؤثری در این خصوص باشد.

پیشنهادات زیر در راستای ارتقای هویت بصری در نماهای ورودی خانه‌های شهر قم به صورت زیر ارایه می‌گردد:

- بهره‌گیری از عناصر هویت بخش اسلامی ایرانی در نمای ورودی خانه‌ها
- احیا ارزش‌های اعتقادی، اجتماعی و تاریخی در راستای ارتقای هویت نماهای شهری با نهادینه‌سازی الگوهای هویت بخش در طرح جامع مدیریت شهری
- کاربست آجر در نماهای شهری برای حفظ نظام واحد
- تهیه تسهیلات مالی و امکانات تشویقی برای بازسازی و بهسازی به ساکنان بافت

فهرست منابع

- اخوت، هانیه. ۱۳۹۲. بازشناسی هویت دینی در مسکن سنتی (نمونه موردی: شهر یزد) استاد راهنما: محدرضا بمانیان. دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده هنر و معماری.
- ایرانی بهبهانی، هما؛ رضایی پور، مریم. ۱۳۹۵. باغ کهنه فین و محدوده میان آن تا باغ فین. مطالعات معماری ایران، (۹): ۱۸-۲۴.
- بزرگمهری، زهره؛ خدادادی، آناهیتا. ۱۳۹۰. آمودهای ایرانی (شناخت آسیب‌شناسی و مرمت). تهران: سروش دانش.
- پوراحمد، احمد و موسوی، سیروس. ۱۳۸۹. ماهیت اجتماعی شهر اسلامی. مطالعات شهر ایرانی اسلامی. (۱(۲): ۱-۱۱.
- پورجعفر، محمدرضا؛ پورمند، حسنعلی؛ ذبیحی، حسین؛ هاشمی دمنه، لیلاسادات؛ تابان، محسن. ۱۳۹۰. پدیدارشناسی هویت و مکان در بافت‌های تاریخی. مطالعات شهر ایرانی اسلامی، (۱(۳): ۱۱-۲۰.
- حبیبی، محسن؛ اهری، زهرا؛ امینی جدید، شهلا. (۱۳۷۱). الگوی ساخت مسکن در شهرهای خوزستان. دفتر اول، تهران: مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن.
- حجت، عیسی. ۱۳۸۴. هویت انسان ساز، انسان هویت پرداز. هنرهای زیبا، (۲۴): ۵۵-۶۲.
- دنبلی، سارا؛ کلانتری خلیل آباد، حسین؛ آقاصفیری، عارف. ۱۳۹۷. بازشناسی مؤلفه‌های هویت منظر شهری در شهرهای ایرانی اسلامی، نمونه موردی شهر تهران. نقش جهان، (۸(۴): ۲۲۳-۱۳۰.
- رئیس، محمدمنان. ۱۳۹۵. علت کاوی بحران هویت در معماری و شهرسازی معاصر ایران با تأکید بر سه‌گانه بینش ارزش و کنش. مجله هنرهای زیبا، (۴(۲۱): ۷۴-۶۳.
- رئیس، محمدمنان. ۱۴۰۲. کشکول منان (یادداشت‌های تبیینی تحلیلی یک معمار شهرساز). قم: انتشارات دانشگاه قم.
- سلطان‌زاده، حسین. ۱۳۷۲. فضاها و ورودی در معماری سنتی ایران. تهران: شهرداری تهران.
- سلیمانی، محمدرضا؛ اعتصام، ایرج؛ حبیب، فرخ. ۱۳۹۵. بازشناسی و مفهوم هویت در اثر معماری. نشریه هویت شهر، (۲۵): ۱۵-۲۶.
- کیانی، محمدیوسف. ۱۳۷۶. تزئینات وابسته به معماری ایران، دوره اسلامی. تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
- محمدی، مهنوش؛ چانیده، علی. ۱۳۸۹. کاربرد ریاضیات در معماری ایران. کتاب ماه علوم و فنون، دوره دوم، (۱۲۹): ۱۴-۲۷.
- مؤمنی، کوروش؛ عطاریان، کورش؛ محبیان، مصطفی. ۱۳۹۹. بازشناسی هویت فرهنگ اسلامی در معماری نماهای ورودی (مطالعه موردی: خانه‌های بافت قدیم دزفول). دو فصلنامه اندیشه معماری، نشریه علمی، (۷): ۱۴-۲۸.
- نصر، طاهره؛ و ماجدی، حمید. ۱۳۹۲. نگاهی به مقوله هویت در شهرسازی. معماری و شهرسازی آرمان‌شهر، (۱۱): ۲۶۹-۲۷۷.
- نصر، طاهره. ۱۳۹۳. واکاوی معنای «هویت» در سنجش پارادایم «تحلیل جایگاه حیات بخشی در بافت شهر». نشریه هویت شهر، سال هشتم، (۱۸): ۱۳-۲۶.
- نعیما، غلامرضا. ۱۳۷۶. دزفول شهر آجر. تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
- نقره کار، عبدالحمید. ۱۳۸۷. درآمدی بر هویت اسلامی در معماری و شهرسازی. تهران: دانشگاه پیام نور.
- نقره کار، عبدالحمید. ۱۳۹۶. تحقق پذیری هویت در معماری و شهرسازی. تهران: فکرنو.

- نقی زاده، محمد؛ زمانی، بهادر؛ کرمی، اسلام. ۱۳۸۹. ملاحظات فرهنگی در شکل دهی به نماهای شهری با تکیه بر ساختار نماهای شهری ایرانی در دوران اسلامی. نشریه هویت شهر، سال پنجم، (۷): ۶۱-۷۴.
- نقی‌زاده، محمد. ۱۳۸۶. ادراک زیبایی و هویت شهر در پرتو تفکر اسلامی. اصفهان: سازمان فرهنگی-تفریحی شهرداری اصفهان.
- نقی زاده، محمد. ۱۳۸۵. تأملی بر روند دگرگونی میدان در شهرهای ایرانی. هنرهای زیبا، (۲۵): ۱۵-۲۴.
- نویان، مهرالزمان. ۱۳۷۸. شناسنامه شهر قم در سفرنامه‌ها و متون قدیمی. نشریه نامه قم، (۸): ۲۰-۲۵.
- نوفل، سید علیرضا؛ کلبادی، پارسین؛ پورجعفر، محمدرضا. ۱۳۸۸. بررسی و ارزیابی شاخص‌های موثر در هویت شهری (نمونه موردی محله جلفا در شهر اصفهان). معماری و شهرسازی آرمان‌شهر، دوره دوم، (۳): ۶۹-۵۷.
- Bozorgmehri, Z, Khodadadi A. ۲۰۱۳. Iranian uprights (cognition of pathology and restoration). Tehran: Soroush Danesh. [Persian]
- Denbley S, Khalil Abad Kalantari H, Agha Safari A. ۲۰۱۷. Recognizing the components of urban landscape identity in Iranian Islamic cities, a case study of Tehran. Naqsh Jahan, Volume ۸, ۴: ۲۲۳-۱۳۰. [Persian.]
- Habibi M, Ahri Z, Amini jadid Sh. ۱۹۹۲. The pattern of housing construction in the cities of Khuzestan. Daftare aval, Tehran: Building and Housing Research Center. [Persian.]
- Hojjat, E. ۲۰۱۴. Man-made identity, identity maker. Honarhaye ziba. ۲۴: ۶۲-۵۵. [Persian]
- Irani Behbahani H, Rezaipour M. ۲۰۱۵. Fin's old garden and the area between it and Fin's garden. Iranian architectural studies; ۹: ۲۴-۱۸. [Persian.]
- Kayani MY. ۱۹۹۷. Decorations related to Iranian architecture, Islamic period. Tehran: Iran's Cultural Heritage Organization. [Persian.]
- Mohammadi M, Chaideh A. ۲۰۱۰. Application of mathematics in Iranian architecture. Monthly Book of Science and Technology, second volume, ۲۷-۱۲۹:۱۴. [Persian]
- Momeni K, Attarian K, Mohibian M. ۲۰۱۹. Recognizing the identity of Islamic culture in the architecture of the entrance facades (Case study: Dezful Old Houses). Two Quarterly Journals of Architectural Architecture, Scientific Journal, No. ۷, pp. ۲۸-۱۴. [Persian]
- Naghizadeh M, Zamani B, and Kerami I. ۲۰۱۰. Cultural considerations in shaping urban views based on the structure of Iranian urban views in the Islamic era. Hoyt Shahr magazine, fifth year, ۷: ۷۴-۶۱. [Persian.]
- Naghizadeh M. ۲۰۰۷. Perceiving the beauty and identity of the city in the light of Islamic thought. Isfahan: Cultural and entertainment organization of Isfahan municipality.
- Naghizadeh, M. ۲۰۰۶. A reflection on the transformation process of the square in Iranian cities. Hoarhaye ziba, ۲۵: ۲۴-۱۵. [Persian.]
- Naima GM. ۱۹۹۷. Dezful city of brick. Tehran: Iran's Cultural Heritage Organization. [Persian]

- Nasr T, Majdi H. ۲۰۱۲. A look at the category of identity in urban planning. Arman Shahr Architecture and Urban Planning. ۱۱, ۲۷۷-۲۶۹. [Persian.]
- Nasr T. ۲۰۱۳. Analyzing the meaning of "identity" in measuring the paradigm of "analyzing the place of vitalization in the context of the city". Hoyt Shahr Magazine. Year ۸, ۲۶-۱۸:۱۳. [Persian.]
- Noghrekar AH. ۲۰۰۸. An introduction to Islamic identity in architecture and urban planning. Tehran: Payam Noor University. [Persian.]
- Noghrekar AH. ۲۰۱۶. Realization of identity in architecture and urban planning. Tehran: Fekr no. [Persian.]
- Nuban, M. ۱۹۹۹. Birth certificate of the city of Qom in travelogues and old texts. Qom magazine, vand ۸. [Persian.]
- Nufal Ar, Kolbadi P, Pour Jafar, MR. ۲۰۰۹. Investigation and evaluation of effective indicators in urban identity (case example of Jalfa neighborhood in Isfahan city). Utopia architecture and urban planning, second volume, ۳: ۶۹-۵۷
- Okhovat H. ۲۰۱۲. Recognizing religious identity in traditional housing (case example: Yazd city). Supervisor: MR Bemanian. Tarbiat Modares University, Faculty of Art and Architecture. [Persian.]
- Poorjafar MR, Ali Poormand H, Zabihi H, Hashemi Damneh LS, Taban M. ۲۰۱۱. The phenomenology of identity and place in historical city. J Stud Iran Islam City; ۱(۳):۲۰-۱۱. [Persian.]
- Poorahmad A, Mousavi S. ۲۰۱۱. The social nature of the Islamic city. J Stud Iran Islam City.; ۱(۲):۱۱-۱. [Persian.]
- Pope.A.U, & Akerman .F. ۲۰۰۸. A Survey of Persian Art. Vol ۳
- Sultanzadeh H. ۱۹۹۲. Entrance spaces in traditional Iranian architecture. Tehran: Tehran Municipality. [Persian.]
- Soleimani MR, Itsam I, Habib F. ۲۰۱۵. Recognition and the concept of identity in the work of architecture. City identity magazine, ۱۰th year, ۲۵: ۲۶-۱۵. [Persian.]
